

Skogen som kollektiv ressurs og fristed på indre Helgeland 1850-1950

Jostein Lorås - Høgskolen i Nesna (Nesna University College)

Fra gammelt har utmarksområdene på indre Helgeland fungert som basis for overlevelse for ulike grupper mennesker. Fra medio 1800-tallet begynte godseiere og staten å innskrenke de gamle rettighetene til bruk av skogen. Samtidig førte en liberal lovgivning til at engelsk kapital kjøpte opp store skogarealer og urskogene ble hogd og eksportert ut av regionen. Økonomisk regresjon og marginalisering av folks muligheter til å gjenoppta tidligere levemåter ble resultatet. Staten overtok de uthogde områdene, men begynte samtidig å forberede nye skogdrifter. I tida før andre verdenskrig ble et bureisingsfelt anlagt i Fiplingdal, hvor tilgangen til utmarksressursene ble begrenset i enda større grad enn tidligere. Staten vurderte stadig mer sine skoger som virkesressurser og mindre som høstingslandskap. Den storstilte satsingen på skogbruket tyder på at skogene egentlig tilhørte den voksende skogindustrien.

English summary:

Forest as a collective resource and refugium at inner Helgeland 1850-1950.

From ancient times 'uncultivated land' at the inner of Helgeland has served as basis for survival for different groups of people. From the mid-1800s landlords and the state began to curtail the ancient rights of forest use. At the same time a liberal legislation resulted in acquisition of large forest areas by British capital, and primeval forests were cut down and exported out of the region. Economic regression and marginalization of people's ability to resume previous ways of life was a consequence. The state took over the logged areas, but started at once to prepare new forestry. In the period before World War II settlers came to a state owned area in Fiplingdal, where access to outfield resources were limited to an even greater extent than before. The state considered increasingly their forest resources as timber and less like traditional land use. The large-scale investment in forestry indicated that forests actually belonged to the growing forest industry.

Keywords: history, Helgeland, rights, forest

Innledning

Fra langt tilbake har skogen spilt en avgjørende rolle for befolkningen på innlandet. Historisk

har arbeid og forsørging i stor grad vært avhengig av adgangen til de rike og varierte ressursene. Dette er ikke bare typisk for store deler av Skandinavia, men også i mange andre europeiske land om vi går langt nok tilbake. Tidligere var Europa for stor del dekket av veldige skogvidder og en betydelig del av befolkningen levde i og av den. Skogen er imidlertid i stor grad hogd de siste par tusen år og kun fragmenter eksisterer. I dag representerer de gamle boreale skogene unike rester av et økosystem som tidligere var mye større.

I vår nordlige landsdel har forskning omkring bruk av naturressurser i stor grad vært konsentrert til havet, med særlig blikk på kontroll og regulering av adgangen til ressursene og hvordan dette har virket inn på kystbefolkningens levekår.[1] Fokuset kan forklares ut fra den enorme betydning fiskeriene har hatt historisk, både for et allsidig og lønnsomt heimefiske og for de store sesongfiskeriene. Denne variasjonen og mengden av fiskeslag har gitt grunnlag for bosetting på øyer og kystfastland siden jernalder på Helgeland.[2] De rike maritime ressursene forklarer at bosettingen på innlandet kom relativt seint, og dermed har også bruken av landsdelens skogsmark fått mindre oppmerksomhet, også fra forskerhold. Kunnskap om skogens historiske betydning på indre Helgeland er derfor mangelfull, og det gjelder også adgangen til å bruke skogens ressurser, som har endret seg fram mot vår tid.

Faglig og metodisk tilnærming

Historisk har skogen utvilsomt hatt svært stor betydning som basis for overlevelse. Eiendomsløse og andre fattige fant levebrød gjennom jordbruk, sanking, skytteri, fiskeri og annen fangst. Imidlertid har skogen også vært betraktet som et fristed. Rømlinger, utstøtte og lovløse tok seg fram til avkroker med vidder av skog, og enkelte ryddet jord og stiftet familie. Det viser at skogen som allmenning har fylt flere funksjoner historisk og gitt mulighet til både forsørging og tilflukt. Skogen var et rom som muliggjorde et liv i samfunnets ytterkant, som hadde vært åpen og tilgjengelig for alle i lang tid over hele Europa.[3] Privatisering eller statlig oppkjøp av skogsmark har utvilsomt vokst fram på bekostning av skogen som kollektiv ressurs og fristed. En viktig problemstilling i denne artikkelen er derfor å belyse hvordan adgangen til skogen har blitt regulert gjennom ulike former for privat og offentlig styring.

I lys av dette står småbrukere og bureiseres erfaringer sentralt, siden de er etterkommere av 1800-tallets nybyggere og leilendinger, og representanter for mennesker som ønsket å videreføre tradisjonelle levemåter utover 1900 - tallet. Individets skogbrukshistorie har dessuten kommet i skyggen av historien til skogsindustrien og skogbrukets organisasjoner. Selv om organisasjonshistorien også omhandler enkeltmennesker, er som regel hovedperspektivet ovenfra eller av økonomisk og teknologisk art.[4] Allmuens historie, i betydningen vanlige menneskers ulike relasjoner til skogen, er av den grunn kommet i skyggen. Ved bruk av intervju som metodisk tilnærming kan dette i noen grad utjevnes, siden det handler om menneskers daglige handlinger og erfaringer.[5] Detaljer og nyanser, som ellers ikke er mulig å oppdrive, vil dermed komme til syne og gi ny innsikt i historiske hendelser og handlinger.[6] Derfor er utdrag av intervjuer anvendt i den siste delen av framstillingen, for å illustrere bureiseres synspunkter og holdninger til den statlige politikken.

En case i denne sammenheng er Fiplingdal i Grane kommune på Helgeland, hvor reguleringer ble iverksatt direkte overfor småbrukere og bureisere for å kontrollere bruken av skogens ressurser.[7] Eiendomsutviklingen i regionen angir viktige tidsskille for ulike måter å regulere adgangen til ressursene. Med andre ord eksisterer historisk betingede forskjeller,

bestemt av økonomiske interesser og ideologisk-politiske strømninger. Landbruksarkiv, korrespondanse, intervju og faglitteratur viser detaljer og effekter av forordninger og innstramminger i perioden 1850 - 1950.

Skogen som fristed

Tidligere sivilisasjoner betraktet gjennomgående urskogene som sin fiende.[\[8\]](#) Romernes oppfatning av et vakkert landskap forutsatte en bearbeiding av naturen, at den hadde spor etter menneskets kultivering og berikende inngrep. I verket *Germania* beretter den romerske historikeren Tacitus om de barbariske germanerne som ikke dyrket jorden, men som drev jakt og sanking i de store ugjennomtrengelige skogene mot nord. I følge historikeren nyttet de stygt og grovt trevirke til bygging, husene lå ikke i gater eller samlet, men uordnet og spredt, ved en kilde, slette eller i en skog. De hadde ingen kollektiv myndighet som bandt bosettingene sammen. I tillegg utført germanerne religiøse ritualer i hellige lunder og ofret til trær. For romerne fremstod deres liv i skogen utvilsomt som frastøtende. Spesielt faretruende var den herkyniske skogen, som vokste sammenhengende i øst - vest retning gjennom dagens Tyskland. Det ble sagt at det tok ni dager å krysse den på tvers, mens en uavbrutt reise på langs gjennom skogen varte i 60 dager.[\[9\]](#) For romerne dannet denne skogen utkanten av den kjente verden, som sluttet i en tett mur av trestammer.

I lang tid var skogområder oppfattet å ligge utenfor samfunnets institusjonelle lovverk i store deler av Europa. I tidlig middelalder skjedde imidlertid endringer og skogsmark kommer inn under det øvrige lovverket. Det engelske begrepet *forest* stammer fra folkevandringstida og er mest sannsynlig derivert fra det latinske *foris* som betyr 'utside'. I sin tur er dette avledet fra verbet *forestare* som betyr 'holde vekk, utstøte.'[\[10\]](#) Det norske språket inneholder ikke tilsvarende begreper relatert til skog, og begrepet skog i seg selv gir ikke slike konnotasjoner. Likevel viser begrepsparet *innmark - utmark* at det fra gammelt har vært viktig å skille mellom bebygde og ubebygde områder, dvs. mellom kultur og natur. Heimjorda eller innmarka representerte en trygg fysisk avgrensning mot utmarka, som signaliserte det ukjente og farlige.[\[11\]](#)

Et begrep som *skoggangsmann* indikerer også dette skillet, som betegnet en lovløs person som var dømt fredløs og forvist til å skjule seg i utmark, utenfor rekkevidden av samfunnets jurisdiksjon. Slike fredløse hadde ingen former for rettsvern og risikerte å bli tatt av dage uten at noen kunne straffes. Det viser at vi har en klar parallell i vårt land til den europeiske oppfatningen om skogen som samfunnets ytterkant, hvor hvem som helst kunne finne rom for forsørging eller gå i dekning. Tradisjonsmateriale fra Helgeland som omhandler den eldste bruken av utmarka er naturligvis begrenset. Men det eksisterer fortellinger i Vefsn om røvere som holdt til under hellere og som ble tatt av dage uten at dette gjenfinnes i justisprotokollene.[\[12\]](#) Det kan bety at de ble oppfattet av fastboende som fredløse og avrettet uten lov og dom. Fra samme område fins også beretninger om rømlinger som gravde jordhus og var redd for å bli oppdaget. I samisk tradisjon berettes at fredløse holdt til i fjellene mellom Grane og Hattfjelldal, og at alle ble avlivet med pil og bue av samene selv, siden de stjal rein. Selv om overleveringer av denne typen har et usikkert innhold, kan en regne med at de har en kjerne av troverdighet. Det er tilfeldig hva som er skrevet ned og tatt vare på og derfor gjenspeiler materialet kun fragmenter av slike hendelser, som tidligere må ha vært atskillig mer utbredt. Beretningene vitner uansett om ei tid hvor mennesker forsøkte å holde seg skjult i utmarka, hvor få eller ingen fastboende ennå hadde tilhold.

I tillegg fins uttrykket *utbord* som omfatter et uønsket barn som ble satt ut eller drept i

skogen, utenfor fellesskapet, og som opptrådte truende overfor mennesker under ferdsel i utmark. På Helgeland fins en god del overleveringer som beskriver dette.[\[13\]](#) Begrepene viser altså at det eksisterte et folkelig begrunnet skille mellom det siviliserte samfunn og områdene utenfor, eksempelvis skoger som var ubebodde og hvor en sjelden oppholdt seg. Denne grensdragningen gjenspeiler langt på veg en dominerende europeisk oppfatning, hvor altså *'forest'* representerer motstykket til det menneskelige samfunn. I kulturer med en annen økonomisk basis og organisering, som for eksempel samisk nomadisme, var dette skillet neppe like framtrødende, om det overhode fantes. Dypest sett avspeiler altså dualismen en vestlig tradisjon, med røtter tilbake til antikken og Romerrikets omfattende kulturelle dominans, hvor bla germanerne representerte det usiviliserte skogsfolket i utkanten av den kjente verden.

Mot slutten av middelalderen var avskogingen langt på veg var fullbyrdet i Europa, mens de norske skogene til sammenligning var mer upåvirket. Selv om skogene ble hogd i stort omfang på Østlandet og langs kysten på 1500-1800 tallet, var det meste av den øvrige skogen relativt intakt. Det innebar at store strekninger fremdeles lå ubebodde i de nordligste fylkene, når en ser bort fra den samiske befolkningen som gjennom nomadisme hadde brukt områder til veiding og reindrift i svært lang tid, eksempelvis indre deler av Helgeland og Bardu-/Målselvområdet i Troms. Det var ikke før i første halvdel av 1800-tallet at nyrydding og bosetting skjøt fart på innlandet i slike områder, i pakt med befolkningsøkningen på landsbasis. Det førte til en betydelig innvandring av mennesker sørfra, med dårlige utsikter til levebrød i sine hjemstedsområder. Likevel kunne det formelle grunnlaget for å slå seg ned, mangle.[\[14\]](#) Jordeiere, som ofte bodd langt unna, hadde ikke kontroll med store strekninger av sine eiendommer.

Områdene var uten veger og bruer og virket uframkommelige. De lå utenfor det siviliserte samfunnets operative sfære. Derfor kunne andre presserende motiv enn behovet for jord være en utslagsgivende faktor for tilflytting. Tradisjonsmateriale eksisterer om forbrytere som flyktet fra samfunnets institusjonelle lovverk, og som fant et fristed i de intakte skogene på indre Helgeland.[\[15\]](#) Verken samer eller rydningsmenn i de mest perifere områdene ser ut til å ha latt seg integrere i den nasjonale jurisdiksjonen.[\[16\]](#) Det viser at det ennå var mulig å leve på siden av det etablerte samfunnets orden. Skogene hadde ikke vært gjenstand for systematisk utnytting, og det intakte utmarkspreget var opprettholdt. Skogen som økosystem, med alle dens vekster og mangfold av liv, kunne fremdeles gi et nødvendig grunnlag for overlevelse for den ubemidlede.[\[17\]](#)

Særlig var skogene i Hattfjelldal godt egnet for livberging. Skoggrensa gikk forholdsvis høyt, over 600 m.o.h., og store arealer var skogkledde, med vatn, elver og tjern. Her fantes usedvanlige rike ressurser som kunne tas i bruk av jordbrukere, i områder som aldri tidligere hadde vært ryddet. Et bevis på de enorme mulighetene som forelå i Hattfjelldal kommune er praktisk talt fraværet av husmenn gjennom hele 1800-tallet.[\[18\]](#)

Alt tyder på at de mest perifere delene av Helgeland ble oppfattet som et *terra nullius*, hvor også eiendomsløse, eventyrere og lovløse kunne finne skjul og utkomme. Forlatte husvære, som ingen visste hvem hadde bygd og brukt, og som ikke er registrert i noen utstedte bygselbrev, peker også mot dette.[\[19\]](#) Tømmerhoggere på 1800-tallet, som ønsket å leve som eremitter utenfor skogstuas kollektiv, søkte også hit. I tillegg fantes omstreifere, som dels brukte skogen som fristed, dels til jakt og fangst, men også til ran og overfall. Det finns beretninger om faren ved å fyre bål under vandring, siden forestillinger eksisterte om at en kunne bli oppdaget og tatt av dage.[\[20\]](#) Det peker mot at røvere opererte i de vidstrakte,

ubebodde områdene. I samisk tradisjon fins også beretninger om lovløse, som holdt til i skogene i grensetraktene mellom Nordland og Nord-Trøndelag.^[21] Flere tilfeller av innbrudd i b.la samiske forrådsbur kan dokumenteres, som aldri ble oppklart.^[22] Fram til i begynnelsen av 1800-tallet var de vidstrakte skogene mellom Vefsn og Namdalen ikke befolket med fastboende over en avstand på nesten 10 mil. I dette området var det fullt mulig å operere *incognito* utenfor det eksisterende fellesskapet.

Rettighetene innskrenkes

De urgamle skogene på indre Helgeland har fortonet seg som attraktive allmenninger i svært lang tid. I dansketida var ulike eiere inne i bildet og i 1666 solgte kong Fredrik III sine eiendommer til Joachim Irgens og allmenningene i «Ranens og Vefsens fjerding» i 1750 til Petter Dass. Skjøtet ble utstedt i 1767 på «Rydninger med tilliggende Herligheder» i «Ranen og Vefsens fjerding». Senere kjøpte godseiere som J. I. Coldevin, A. Holst, T. Angell og J. Brodtkorp store deler av indre Helgeland. I første del av 1800-tallet ekspanderte nyriddinger innover dalførene, og en rekke bruk ble anlagt i områder tidligere dominert av samer. Godseierne hadde på den tid sine seter i kystområdene eller i større byer.

I 1892 skrev Abasalon Taranger en utredning om ”de Haalogalandske almenningers retslige stilling”^[23] og påpeker at de private eierne av allmenningene skjerpet inn retten til hogst i skogen. Da kongen var eier hadde rydningsmenn fri adgang til å benytte skogen i allmenningen. I en jordebok fra 1727 over kongens gods i Nordland er det anmerket at de som hadde tatt opp rydningsplasser, kunne ta skog til eget bruk, også for salg.^[24] Men i praksis forsvant adgangen til å ta både brensel, hjellmaterialer og hustømmer til eget bruk. Salget til godseierne medførte altså en juridisk innskrenkning i allmuens bruksrett, selv om kongen i 1750 ikke kunne selge Helgelandsallmenningen til Petter Dass med større rettigheter enn tidligere. Innskrenkningene var såpass merkbare, at en rekke rydningsmenn i Rana i 1792 klaget til det danske kanselli over at godseierne hadde innført økte skatter, bygselavgifter og skogtiende. Bakgrunnen for protestene var den store betydningen skogen hadde for arbeid og forsørging i regionen.

Allerede fra midten av 1700-tallet hadde råmaterialer, tømmer og ved samt en rekke husflidsprodukter vært viktige handelsvarer i det gamle regionale økonomiske systemet. Forskeren og presten Iver Anker Heltzen spesifiserer de foredlede produktene: "... *Baade, Rokke, Tønder, Potetesqværner, Aarer, Kavel, Næver og Bord*".^[25] Avtakerne av varene var øyboerne på de lokale markedene.^[26] Skogshogst kunne derfor være en svært viktig næringsvei og ga '*en beregnelig fast Fortjeneste*'.^[27] Omfanget av denne virksomheten synes å ha vært stor særlig i Hemnes Sogn, og Heltzen fortsetter: "*.....man kan regne flere tusinde Læs, da de fleste store Flaatter gaae derfra*".^[28] Men omsetningen av skurdlast kunne utelukkende foregå innen Nord - Norge, siden det i 1752 ble innført et forbud mot å føre ut trelast fra 'Nordlandene'.^[29]

Skogen som ressurs var ikke åpen i samme grad som havet. De som hadde eiendomsretten satte altså begrensninger i utnyttelsen av visse ressurser, uten at det nødvendigvis var et vesentlig hinder for dem som brukte garden. Brensel, beite, slåttland, jakt, fiske, hustømmer etc. var sjølsagte rettigheter. Den eneste innskrenkningen av betydning var anvendelse av trevirke for salg. De fleste brukerne var ennå leilendinger, men mye tyder på at de trosset de innskrenkninger som godseierne innførte. For å kunne framstille det omfanget av produkter som Heltzen nevner, må leilendingene nødvendigvis ha tatt seg til rette i skogen. Bare unntaksvis kom den ulovlige virksomheten for dagen, eksempelvis da en bruker i

Svenningdal i Øvre Vefsn i 1791 løypte 600 bører never og laget ni lester tynner. Varene ble inndratt og vedkommende dømt til å betale oppreisning til godseieren.[\[30\]](#) I 1850 lot godseier Brodtkorb på Tjøtta lese et dokument på haustinget i Mosjøen, som kritiserte leilendingene for "...*paa egen Haand skalte og valte med mine Træmaterialer*.... Overtredelser ble saksøkt og bygselretten ble også brutt.[\[31\]](#) Uttak av virke av skogstyver må utvilsomt ha vært omfattende.[\[32\]](#)

På midten av 1800-tallet skjedde ytterligere endringer i godseiernes praksis, da innstramminger i form av fredlysning av skoger var ett av tiltakene. Amtmannen i Nordland skriver i 1880 at leilendingene nå betalte en mindre skogavgift for å kunne hugge for salg, men at "*tidligere havde Leilendingen en temmelig vidtgaaende Ret til Hugst i Gaardens Skov, saaledes at han kunde sælge af skoven endog videre, end Lovbogen har forudsat*".[\[33\]](#) Det viser at godseierne fra gammelt ikke hadde ført effektiv kontroll med bruken av gardenes utmark, og at nye avgifter kom til i siste del av 1800-tallet, da betaling for hogst ble avkrevd. Ressursene i utmarka fikk stadig større verdi, siden stadig flere treprodukter fikk markedsverdi i form av penger og ikke som byttevarer.

Omlag midten av 1800-tallet ble handelen liberalisert og i 1860 ble de gamle sagbruksprivilegiene opphevet. Før det var forbudet mot bortforpaktning av skog på lengre tid til uthogst blitt opphevet.[\[34\]](#) I 1840-åra ble også forbudet mot å eksportere trevirke fra Nordlandene hevet. Samtidig skjerpet staten inn uttaket av virke til rettighetshaverne i egne skoger, ved at staten selv skulle forestå hogst eller at skogvesenets personale utviste og overvåket hogsten. Forstmesterdistrikter ble opprettet med forstmestre og assistenter, som skulle føre oppsyn. Ulovlige hogster ble likevel et utbredt fenomen, siden folk fortsatte å hogge etter gammel sedvane.[\[35\]](#) På den ene siden åpnet myndighetene for kapitalisering og eksportrettet uttak av virke, mens leilendinger og andre brukeres tilgang til skogen ble underlagt mer kontroll enn tidligere. Det banet veg for internasjonale spekulanter.

Godseierne på Helgeland var på sin side lite interessert i tømmerdrift og av den grunn ble store innlandsområder solgt videre. Fram til 1865 var de rike skogressursene i stor grad ikke blitt brukt til annet enn å dekke gardens egne behov. Dette året representerer imidlertid et tidsskille, siden engelsk kapital kjøpte opp betydelige deler av indre Helgeland, tilsvarende et område nesten like stort som Akershus fylke. Umiddelbart startet en storstilt avvirkning i de enorme urskogene og mengder av tømmer ble fraktet ut i løpet av en 20 års periode. Den kommersielle hogsten som det såkalte Engelskbruket[\[36\]](#) stod for, representerte derfor et helt nytt økonomisk regime, hvor brukere risikerte å bli redusert til arbeidskraft. Like fullt må leilendingenes muligheter til å tjene kontanter ha fortonet seg positivt, med en rekke nye varer tilgjengelig i de mange utsalgene som høgkonjunkturen bidro til å etablere i distriktet.

Engelskbruket innførte det moderne lønnsarbeidet til indre Helgeland og den gamle husholdsøkonomien i stor grad tuftet på byttehandel ble betydelig mer monetær i denne perioden. Fra gammelt var levebrødet sydd sammen av en rekke virksomheter gjennom årets syklus til et mangesysleri. Grunnlaget var skogens mangfold av ressurser i form av bla bygningsvirke, utslåtter, lauv, skav, brom, brensel, beite, råemner, never, bark, tjære, trekull, bær, urter, fisk og mange slags vilt. Denne tilpasningen gjennomgikk nå endringer som følge av utstrakt pengeøkonomi. Samtidig ble restriksjoner pålagt leilendingene av Engelskbruket, hvor bla rettene til jakt og fiske ble tatt fra, særlig etter at skogsdrifta var avsluttet[\[37\]](#) I sum innebar dette en marginalisering av mulighetene til å fortsette tradisjonelle levemåter. I tillegg ble skogen hogd svært hardt nesten over alt, og tidligere ubebodde områder ble nå sivilisert gjennom en utstrakt bygging av skogstuer og nye ferdselsruter. Det innebar at det

ble langt vanskeligere å stikke seg vekk for mennesker, som av ulike grunner ønsket å leve alene. Dermed forsvant i stor grad også skogens betydning som fristed for samfunnets outsiders, selv om forlatte skogstuer etter Engelskbrukets driftsstans kunne fungere som husvære.

Staten overtar utmarka

Høgkonjunkturen under Engelskbruket varte i 20 år før eksporten av tømmer kollapset i 1885, siden mesteparten av skogen da var snauet ned, og verdiene ført ut av regionen. Folk forsvant fra skogstuene og søkte forsørging andre steder. En del emigrerte også til Amerika. Enkelte hadde forsømt gardene i driftsperioden på grunn av ensidig deltakelse i skogsarbeid og forfallet hadde tatt overhånd.[\[38\]](#) Rovhogsten hadde fjernet store skogressurser som var viktig for forsørgingen i husholdsøkonomien, og deler av befolkningen ble sendt ut i en kolossal nød etter brukets driftsstans.[\[39\]](#) De fleste gardene i Hattfjelldal kommune stod da uten tilstrekkelig med tømmer til husbehov.[\[40\]](#) De som vokste opp var vitne til følgene av engelskbrukets herjinger; at hustømmer manglet, inntekter uteble og rettigheter tatt fra. Grunnlaget for å livnære seg av skogens ressurser var dramatisk endret og muligheten for å gjenskape tidligere livsbetingelser var blitt betraktelig redusert.

Denne situasjonen dannet utgangspunktet for statens kjøp av de avskogede områdene. Saken var oppe i Stortinget, og det ble besluttet å avhjelpe den nøden som hadde oppstått. I 1900 overtok staten hele Hattfjelldal kommune, mens i Grane kjøpte Nes Bruk A/S de engelske eiendommene i 1899.[\[41\]](#) Statens Skoger overtok dette selskapet i 1920 etter å ha fått hånd om nesten alle aksjene. Imidlertid ble selskapets navn beholdt. Staten satte selv i gang nye skogsdrifter i mellomkrigstida og startet også opp store flatehogster fra 1950-åra og plantet igjen arealene etterpå. Fram til statens overtakelse var brukerne ennå leilendinger, men etter noen år ble parseller solgt fra, og de eldre gardene ble omsider sjøleide. Samtidig og noe seinere ble en rekke bureisningsbruk ryddet og i skogbygda Fiplingdal i Grane ble et av de største bureisningsfeltene nordenfjells anlagt.

I første halvdel av 1900-tallet var de gamle skognæringene basert på husholdets behov og opplevde endog vekst. Husflidsproduksjon på innlandet ble markedsrettet for fullt og i fjellbygdene ble jakt og fangst utviklet til viktige sidenæringer allerede før 1900. Imidlertid skjedde innstramminger i 1899 med den nye jaktloven, som ga grunneieren enerett til all jakt og fangst på egen eiendom.[\[42\]](#) Tidligere hadde jaktretten i utmark vært langt friere og den nye bestemmelsen skapte betydelig misnøye. Småviltet, som tradisjonelt hadde vært en viktig ressurs både for eget bruk og som markedsvarer, ble nå vanskeligere tilgjengelig for allmennheten.

Husholdsøkonomien, slik den er blitt framstilt teoretisk av bl.a. A. V. Chayanov, var tuftet på folks utnyttelse av lokale ressurser i før-industrielle samfunn.[\[43\]](#) Mangesysleri og sjølsysseting kjennetegnet denne levemåten, basert på allsidig produksjon. Alt tyder på at denne livsformen dominerte også etter 1900 i indre strøk av Helgeland. En reisende karakteriserte den mangesyslende hattfjelldalingen i 1933: "*Hattfjelldalingen nøier seg ikke med at drive sin jord og sin skog. Han arbeider med næverpløining og tjærebrænding og husflid. Og han gaar ud med børsse og fiskesnøre. I mangt og meget er det et jæger- og fiskerfolk vi finder her.*"[\[44\]](#) En livberging basert på utmarksressursene dannet fremdeles basis i husholdsøkonomien, hvor siktemålet var vedlikehold av husholdets ulike funksjoner. Denne kontinuiteten i gamle måter å livnære seg på hadde røtter tilbake til forhistorisk tid.[\[45\]](#)

Imidlertid innvarslet overgangen til sjøleie en helt ny tid for folk som bodde på brukene.

Sjøleie gjorde brukerne avhengig av kontantinntjening på en helt annen måte enn tidligere. Når vi finner brukere som ikke kjøpte gardene før langt ut i 1930-åra, under krigen eller helt ut i sekstiåra, er det nærliggende å tolke dette som et uttrykk for en avveining mellom å oppnå en høyere sosial status som sjøleier eller fortsette å høste de mange ressursene, slik bygselkontraktene ga best mulighet til.[\[46\]](#) Denne overveielser mellom å sette seg i gjeld eller i stedet å fortsette å betale landskyld, finner vi igjen allerede i 1870-åra blant leilendinger.[\[47\]](#)

Det hadde utvilsomt sine fordeler å være eiendomsløs, siden en da fritt disponerte de aller fleste ressursene som fantes innen bygselområdet. Som leilending kunne en heller ikke jages fra gard og grunn dersom en ikke maktet gjelda. De satt trygt så lenge landskylda var betalt. Det samme gjaldt også for husmenn.[\[48\]](#) Som regel var også renter og avdrag, som et sjøleie uunngåelig vill føre med seg, dyrere enn den årlige avgifta som leilendingen måtte betale. På den annen side kunne ikke sjøleiere pålegges flere forpliktelser enn det som stod i kjøpekontraktene.

Ambivalens til sjøleie

Bosettingskart fra 1800-tallet viser at mange familier i dalførene og fjellbygdene foretrakk å bo spredt. For å få optimal tilgang på lokale ressurser i landskapet var det nødvendig. På innlandet lå store skoger og vidder ennå ubebodde av nordmenn, mens samene hadde holdt til der i uminnelige tider. Husmannsfolk fra jordbruksbygder flyttet til perifere og ofte høyereliggende områder for å bli leilendinger.[\[49\]](#) I stedet for å leve i et marginalisert knapphetssamfunn oppnådde de en friere livsstilling. Unge folk sørfra flyttet nordover for å bli leilendinger i stedet for å fortsette som husmannsfolk eller å bli det. Innvandringen sørfra var en av flere årsaker til at folketallet i Nord-Norge økte. Uforholdsmessige lange avstander til naboer og handel ser ikke ut til ha vært til hinder for spredt bosetting. Viktigst var tilgangen på varierte ressurser for å sikre utkomme. Ekstensive driftsmåter basert på utslåtter var fundamentet for levemåten i skogområdene.[\[50\]](#) Fiskeretter i vassdrag flere mil unna gardene viser også hvor viktig utmarksnæringer må ha vært i den subsistensorienterte økonomien.[\[51\]](#) Fisket ble omtalt som en stor 'herlighet', siden brukere da slapp å kjøpe sild og saltvannsfisk.

Dette minner oss om at forestillinger om hva som er perifert og avsides i dag neppe hadde de samme valører i ei anna tid og i en annen økonomi. I det gamle næringsmønsteret måtte eksistensen sjølsagt baseres på utmarksressursene. Da var det trolig ikke oppfattet som avsides å bo på perifere skogsgarder, sjøl om det kunne være langt til nærmeste nabo og mange mil til nærmeste handelssted. Å bo spredt kan ha vært et villet alternativ på grunn av den mulighet dette ga til å utnytte livsviktige ressurser uten konkurranse fra andre. Spesielt kan det virke som retten til fiske i utmarka skapte stridigheter dersom nybyggere bosatte seg for nært hverandre.[\[52\]](#)

I en subsistensorientert økonomi var allsidige lokale ressurser i utmark minst like viktig å høste og forbruke som å omsette produkter på et marked. Handelsreiser ble derfor gjort kun et to-tre ganger i året. Denne situasjonen må nødvendigvis hatt noe å si for hvilke forestillinger som utviklet seg på synet mellom periferi og sentrum. Derfor er det godt mulig at mennesker oppfattet garden som sentrum, fordi sjølforsyningen var fundamentet, mens markedet langt unna var det perifere. I folks bevissthet var garden sentrum som følge av den

mulighet til rike og varierte ressurser leilendingsbrukets beliggenhet ga.

Leilendingene i agrare områder betalte som regel ei låg landskyld for å få rettigheter til store landområder i form av beite, slåtter, jakt, fangst, fiske og skog til eget bruk og dels for salg. Landskylda ble ofte ikke justert, slik at brukere betalte samme sum i 1950 som 1920.[\[53\]](#) Dette forholdet samt at leilendinger mistet en rekke rettigheter ved overgang til sjøleie, kan forklare at mange gardbrukere, bla i Grane kommune, ventet med å kjøpe mange år etter at staten tilbød salg av parsellene.[\[54\]](#) Fra innlandet fins altså en rekke eksempler på at leilendinger ikke kjøpte gardene da de ble lagt ut for salg. De generelt dårlige tidene hindret sjølsagt en del brukere i å kjøpe, siden tilgangen på lån ble strammet inn i mellomkrigstida, samtidig som at overgangen til sjøleie innebar en vesentlig reduksjon av adgangen til de lokale ressursene i utmarka. Herligheter og rettigheter ble da holdt fra eller i stor grad underlagt begrensninger. Paradoksalt nok førte sjøleie derfor til en vanskeligere livssituasjon for mange. Det kan bety at status knyttet til jord ikke var en betydningsfull verdi for dem som ikke ville kjøpe straks. Viktigst var tilgangen på variasjonen av ressurser i utmarka, som både sørget for subsistensproduksjon og som åpnet for markedsrelasjoner. Derfor var det heller ingen merkbar forskjell i levekår mellom sjøleier og leilending på gardar som med rimelighet kunne sammenlignes, og de få bøndene som var velstående var minst like ofte leilendinger som sjøleiere.[\[55\]](#) Det viser at tilværet som leilending ikke innebar noen utarming i seg selv, siden bygselkontraktene ga et solid grunnlag for bruk av utmarksressursene.

Fiplingdal i Grane

De store eiendommene, som Engelskbruket kjøpte og hogde ut i Grane og Hattfjelldal kommuner på indre Helgeland, ble et av landets største sammenhengende barskogområder i statlig eie. Ved siden av jord var skogen den mest verdifulle ressursen i dette distriktet, som hadde gitt levebrød til tusenvis av mennesker gjennom tidene. Da staten sikret kontroll over de store skogarealene førte det til optimisme og tro på en mer rettferdig og langsiktig forvaltning enn under Engelskbrukets regime. Fra begynnelsen av 1900-tallet var det stor politisk enighet om å styrke småbrukerens mulighet til forsørging, og Arbeiderbruk og Boligbanken ble opprettet for å yte støtteordninger og rimelige lån. Denne politikken ble forsterket ytterligere gjennom hele mellomkrigstida. Som ledd i dette anla staten ved landbruksdepartementet flere bureisningsfelt på ulike steder i landet. I slutten av trettiåra ble det opprettet et stort bureisningsfelt i skogsbygda Fiplingdal i Grane kommune. 21 parseller ble stykket ut på statens bureisningsfelt, mens like mange eldre gardar ble selveiende omtrent samtidig. I Nordland og Troms foregikk den største nydyrkingen i landet absolutt sett, og "*..... ingen hadde fleire bureisarar enn Nordland med 1800 nye bruk*[\[56\]](#). Imidlertid hersker det uenighet om antallet, og fylkesagronom Knut Moe skriver at det ble etablert 2400 nye bruk bare på tredvetallet i fylket.[\[57\]](#) "*I tida 1921-1940 vart det teke opp 85 nye bruk, i tida 1940-1960, omlag 50*", står det å lese i jubileumsboka for Hattfjelldal.[\[58\]](#)

Imidlertid gjenstår å undersøke eksakt hvor mange bruk som fortsatte som sjølstendige driftsenheter etter 1950, da nye krav til effektivisering ble innført. Men for kommunen som helhet var nedgangen på kun elleve gardar i tidsrommet 1949 – 1959, noe som tyder på at mange av de nye brukene fortsatt var i drift. Det viser utvilsomt en interessant kontinuitet i etableringen av bruk langt inn i etterkrigstida, som nyanserer teorien om bureising bare som uttrykk for en krisetilpasning.[\[59\]](#) Mye tyder altså på at det fremdeles fantes en genuin interesse for å forsørge seg med basis i skogens ressurser, i hovedsak basert på inntekter fra skogsarbeid, selv om salg av husflid fremdeles kunne bety en viktig inntjening.[\[60\]](#)

Statens bureisningsfelt i Fiplingdal gir i så måte en interessant mulighet til å undersøke statens styring med lokalsamfunnet på nært hold. Økonomiske og forstlige hensyn ble nøye gjennomtenkt før staten kjøpte de store eiendommene i Grane og Hattfjelldal. Reproduksjonsforholdene ble vurdert som meget gode og bedre enn gjennomsnittet sønnenfjells.[61] Tilveksten i lavereliggende barskoger stod ikke tilbake for skogene sørpå, og under rasjonell behandling ville tilveksten øke betydelig. Bjørkeskogen var av liten interesse, men burde hogges ned for å slippe grana bedre fram. I tiåret før 1920 var lite skog avvirket etter engelskbrukets rovhogst, men på sikt var verdiene formidable. I det hele tatt bar det offentliges vurderinger tydelig preg av planlegging og forberedelser til storstilt skogsdrift, både avvirkning og kultivering. Et viktig spørsmål er hvilke plikter og rettigheter staten lot småbrukere og bureisere få ved overgangen til sjøleie. Hva var statens politikk for å fremme lønnsomhet på småbrukene når staten selv planla en storstilt skogsdrift i det samme området? Det følgende avsnittet tar utgangspunkt i forfatterens hovedoppgave i historie,[62] og illustrerer tydelig den historiske utviklingen mot stadig mindre adgang til utmarksressursene.

Politikk og brukernes interesser

I Fiplingdal kunne myndighetene tillate seg å gripe inn og styre forholdene mer direkte enn overfor andre gardbrukere. Utgangspunktet var de parsellene brukerne kjøpte på statens bureisningsfelt, som var mye mindre enn de områdene de hadde disponert som leilendinger. De aller fleste fikk kun kjøpe noe hundre dekar jord og som regel omfattet parsellene kun små mengder skog, siden store skogområder ble holdt unna. Da staten solgte jord ble grensene i terrenget trukket slik at den minst produktive skogen tilfalt brukerne.[63] Lå parsellen i et område omkranset av fin skog på alle kanter, ble mengden av skog redusert tilsvarende. Det tyder på at det var viktig for staten at bureisere ikke fikk hånd om så mye skog, at de kunne utvikle bruket til hovednæring. Etter at salget av parsellene var avsluttet, eide staten om lag 83 % av barskogarealet i Fiplingdalen. [64]

I tillegg ble det innført et forbud mot å hogge på egen eiendom, som skapte sterk misnøye.[65] Noen ble anmeldt for å ha trosset forbudet. Imidlertid var brukernes situasjon så marginal, at mange måtte hogge for å skaffe inntekter. Kontantmangelen var kronisk, og i denne situasjonen framstod brukerens egen barskog som et fristende og nødvendig alternativ. Mange bureisere var altså i ren nød, ikke bare i etableringsfasen, men også i mange år etter. Noen var nærmest helt uten barskog, mens de fleste hadde et minimum for salg. Men all avvirkning skulle foregå etter søknad og i samarbeid med de lokale myndigheter. For dem som hadde noe skog representerte den et visst potensial for modernisering og innkjøp av redskaper og utstyr.[66]

I Fiplingdal fantes store utmarksområder som egnet seg godt for husdyrbeite. Kalkholdige skoglier bidro til urterik og høgproduktiv vegetasjon og særlig hadde geitehold gode forutsetninger fra naturens side. I dalføret, som hadde relativt kort vekstsesong, utnyttet geita beitene over lengre tid enn kyrne. Fjellbeitene lå for langt unna mange gardar til at storfehold var lønnsomt. Terrenget ble for ulendt for kyrne, og beitene for lite konsentrert til å kunne dekke forkravet til høytmelkende dyr. På ett av brukene ved Nedre Fiplingvatn var beitetid for geit ca 120 dager mot knapt 90 for ku, og dette forholdet var neppe vesentlig forskjellig for resten av dalen.

Allerede i mellomkrigstida var geitehold i en viss utstrekning rettet mot salgsproduksjon, men først i åra etter krigen ble det klart at geitehold var den uten sammenligning mest

lønnsomme driftsformen i Fiplingdal. Men satsingen på geit kom raskt i konflikt med forstlige hensyn, da staten i 1950-åra begynte å plante igjen de enorme flatehogstene i dalføret.[67] Geitene skadet de nye plantefeltene, og den gamle beiteretten som var tidsbegrenset ble derfor ikke fornyet utover 1950-tallet. Samtidig ble alle brukere som holdt geiter nektet statstilskudd til skogplanting på sine eiendommer. Slike tilskudd var opptil 75 % av kostnadene. Nabobruk fikk heller ikke tilskudd om de grenset til et bruk som hadde geiter. Det var med andre ord en offentlig målsetting å eliminere beiteretten i barskogområder, og geiteholdet i bygda ble av den grunn gradvis avvirket.

Etter at muligheten til satsing på geitehold var utelukket for flertallet brukere, fikk gardsdrifta en alvorlig knekk. Samtidig var behovet for arbeidskraft i statsskogene stigende i

1950-åra, og for å finne leveveg var det nærliggende å ta del i dette arbeidet. Flere brukere ble oppsøkt personlig og forespurt om å ta skogsarbeid av skogforvalterne. Opphevelse og bortfall av beiteretten kom på dette viset til å frigjøre arbeidskraft fra jordbruket til statens skogbruk.[68]

Like etter andre verdenskrig ble også hogstforbudet innskjerpet på egen eiendom. Kommunens skogråd ble koblet inn i saken, og i samråd med herredsskogmesteren vedtok rådet at hogst av granskog til salg ble forbudt inntil videre, presisert ved følgende:

"De skogresurser som tilhører de enkelte bruk er forholdsvis små, og av den grunn må granskogen foreløpig betraktes som husbehovsvirke. Salg av de små tømmerpartier som f.t. kan uttas, vil forøvrigt ikke bli noen vesentlig støtte for bureiserne. Da betalingen for skogsarbeide nå er stor, bør heller bureiserne ta seg skogsarbeid på andre skogeiendommer".[69]

Bureiserne ble nektet å hogge gran fordi gardene var marginale, som var en effekt av at skog ble holdt unna da de ble sjøleiere. Råderetten ble kraftig innskrenket over parsellene og en anbefalte at bureiserne i stedet burde ta lønnsarbeid som skogsarbeidere. Senere vedtok også skogrådet begrensninger på utnyttelsen av bjørkeskogen og bureiserne fikk heller ikke tilgang på å hogge naboparseller som var ubebodde. I brev til fylkesagronomen skriver herredssagronomen i 1960: *"Enkelte brukere mener at de skal skaffe seg arbeidsinntekt på denne hogst, men til det skal bemerkes at Nesbruget (staten) mangler arbeidsfolk til skogsdriften i dalen."*[70] Herredssagronomen, som var satt til å utvikle jordbruket i kommunen, ga utvilsomt uttrykk for å nedprioritere driften på småbrukene, ved at bureiserne i stedet burde ta skogsarbeid. Men det kan også forstås som et forsøk på å hindre overavvirking på bureisningsbrukene, siden skogressursene var små på hvert enkelt bruk. Et stort uttak av virke kunne gjøre eiendommen ganske verdiløs, om et skifte fant sted og nye brukere ville overta. Interessen for å bli bureiser var generelt stor og ofte var det fem til ti ganger flere søkere enn antall ledige bruk i et område.[71]

Hvordan ville bureisere at betingelsene skulle være for utvikling og levemåte på et gardsbruk? I et brev fra ei bureiserkone i Fiplingdal antydes noen ønsker i 1960: *"Vet dere om noen forlatte gårdsbruk som er tilsalgs, i andre nære kommuner, med gode hus, og 30-40 mål dyrket mark, skog til salgs og brensel, og elektrisk. Må være god havning for geit og sau."*[72] Alt dette manglet på bureisningsbrukene i Fiplingdal, og familien ønsket seg bort fra de vanskelige levekårene. Den store gjennomtrekken på brukene kan trolig også forklares ut fra de marginale betingelsene folk levde under, den innskrenkede råderetten og avhengigheten av lønnsarbeidet. Jordspørsmålet stod også i fokus og bureiserne krevde

tilleggsjord allerede i 1946, uten at det ble løst. Dessuten ble et krav reist om å etablere en allmenning i dalføret for uttak av brensel og tømmer, men heller ikke det kunne ordnes.

For øvrig beholdt Staten en rekke servitutter over parsellene. Dette var en viktig juridisk forutsetning for senere å kunne sette i gang tømmerdrift i det veldige skogrike området, uten samtidig å måtte komme i konflikt med brukerne. Uten en allmenning kunne heller ikke bygdefolket tjene på eiendommene og leie ut til bla småviltjakt og fiske. Staten sikret seg eiendomsrett og andre rettigheter, leide ut elgvald og solgte jaktkort på småvilt og fiskekort. Tilgangen til de viktige utmarksressursene ble sterkt begrenset og avvikling av gardsbruk ble resultatet.

Avslutning

Fra gammelt hadde skogene på Helgeland fungert som basis for forsørging og fristed for rydningsmenn og andre tilflyttere, slik de enorme skogene på kontinentet hadde gjort over svært lang tid. Fra midten av 1800-tallet skjedde imidlertid dramatiske endringer i dette bildet. Godseierne og staten begynte å innskrenke de gamle rettighetene til bruken av skogen, samtidig som en liberalisering av lovgivningen førte til at utenlandsk kapital kjøpte opp store arealer på innlandet. En storstilt skogsdrift ble iverksatt og urskogene ble hogd ned og eksportert ut av regionen. Resultatet var økonomisk regresjon og marginalisering av folks muligheter til å gjenoppta tidligere levemåter. Staten overtok etter hvert de uthogde områdene etter krav fra kommunene, men begynte samtidig å forberede nye skogdrifter i innlandet.

Alt tyder på at staten stadig mer og mer vurderte sine skoger som virkesressurser og mindre som høstingslandskap som del av småbrukerens mangesysleri. Den tidligere frie og nærmest ubegrensede bruken av skogsmark ble enda mer vanskeliggjort. Den storstilte satsingen på skogbruket tydet på at skogene egentlig tilhørte den voksende skogindustrien. For å øke kontrollen i de statlige skogene var forstvesenet blitt opprettet, med tanke på industriell utnyttelse av skogen. Målet var å endre folkets hogstmetoder og å begrense eller avvikle den allsidige utnyttelsen av utmarksressursene.

Utover 1900-tallet begynte staten å selge parseller til brukerne i Grane og Hattfjelldal kommuner. Felles for de aller fleste gardseiendommene var gjennomgående små totalareal, relativt lite produktiv barskog, tidsbegrenset beiterett, bortfall av fiskerett og opphør av jakt- og beiterett i fjellet. I tillegg gjaldt innskrenkninger for utnyttelsen av skogen på egen parsell for en god del av brukerne. Dette var summen av de vilkår staten kunne tilby småbrukere og bureisere ved overgangen til sjøleie. Som leilendinger hadde brukere hatt langt flere rettigheter til bruken av utmark.

Den statlige kontrollen med utmarksressursene kom tydeligst fram på statens bureisningsfelt i Fiplingdal i Grane. Feltet lå under landbruksdepartementet og av den grunn var det mulig å administrere et samlet område direkte. Bureiserne fikk kjøpe parsellene, men som sjøeiere mistet de paradoksalt nok tilgangen til tradisjonelle ressurser i utmarka, bla beiterett for geiter. Samtidig fikk brukerne hogstforbud på egen eiendom i mange år, selv om et sjøleie forutsatte regelmessig betaling av renter og avdrag på lån, som ikke uten videre kunne etterkommes. Dermed ble bureiserne i Fiplingdal avhengig av lønnet arbeid og statsskogene var eneste alternativ. Staten holdt altså barskogressursene unna for egen vinning. De representerte enorme verdier på sikt, men var verdiløse uten arbeidskraft. Derfor hadde staten behov for en stor og stabil tilgang på skogsarbeidere i områder som indre Helgeland. Ved å

bygge ned lønnsomheten i tradisjonelle utmarksnæringer sikret staten rekrutteringen til denne skogsdrifta.

Referanser

Berglund, B.: Tjøttariket. Dr. philos avhandling, Universitet i Trondheim. 1995.

Brox, O.: Nord-Norge. Fra allmenning til koloni. Universitetsforlaget 1984.

Bull, E.: Norgeshistorien etter 1945. J. W. Cappelens forlag 1982.

Chayanov, A.V.: The Theory of Peasant Economy. Irwin, Illinois 1966.

Elsvatn, L.: Sørsamer forteller. Hattfjelldal: Sijti Jarngje. 1988.

Fageraas, K.: Mellom næring og samfunnsoppdrag. Skog- og utmarksforvaltning på statens grunn gjennom 150 år. Namsos. Statskog 2009.

Hansen, K.: Husmenn i Tjøtta herred, utbredelse, levekår og sosiale forhold ca 1865-1900. Hovedoppgave i historie, NTNU, 1996.

Harrison R. P.: Forests. The shadow of civilization. The University of Chicago Press 1992

Hattfjelldal Kommune 100 år 1862-1962. Ved ei nemnd. Mosjøen 1962.

Heltzen, I. A.: Ranens beskrivelse. 1834. Utgitt ved Rana Museums- og Historielag. Udatert utgiv.

Hodne, Ø: Midgard og Utgard. Natursynet i norske folkeeventyr og sagn. I Lærkelsen, I, Bache-Wiig, H & Lombnæs, A.B. (red.). Naturhistorier. Naturoppfatning, menneskesyn og poetikk i skandinavisk litteratur. Landslaget for norskundervisning (LNU). Cappelen Akademisk Forlag. Oslo 1999.

Ingebrigtsen, J. M. Storjorda. Hattfjeldalens bebyggelse m.m. 2. opplag Helgeland Arbeiderblads trykkeri, Mosjøen 1961 (1922).

Jacobsen, K.: Vefsn bygdebok, bind II. Overgangstid. Vefsnbygdene ca. 1820-1900. Mosjøen 1975.

Jacobsen, K.: Gardshistorie for Grane, særbind III b. Mosjøen 1995.

Jacobsen, Kjell: Gardshistorie for Grane, særbind III c. Mosjøen 1996.

Kaldal, I., Fritzbøger, B., Johansson E., Snellman, H. (red.). Skogsliv. Kulturella processer i nordiska skogsbygder. Historiska Media, Lund 2000.

Kjos-Hanssen, O.: Utviklingen av norsk viltlovgivning. Stavanger Museums Årbok, Årg. 93. 1983.

Lorås, J.: Fjellbygda Fiplingdal i Grane. Næringstilpasning ca. 1930-1970, med vekt på

- metodespørsmål. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim. 1989.
- Lorås, J.: Reguleringa av Røsvatnet. Noregs verste naturinngrep? Mosjøen 1994.
- Lorås, J.: Holmvassdalen – en biologisk oase. Historie, natur, vern. Valdres Media 2010.
- Moe, K.: Nordland Landbruksselskap 100 år. Bygdefolket i Nordland. Bodø 1976.
- Prins, G.: Oral history. I: Bruke, Peter (ed.). New perspectives on Historical Writing. Polity Press 1991.
- Randen, O. Brøyte seg rydning. Bureisingstid og bureisarliv. Valdres trykk. 2002.
- Røsoch, H.: Norge netop nu. Fra Hemnesberget til Hatfjelldal, del II, *Nord-Norge*, nr.70, 1933.
- Schama, S.: Skog. Landskap og minne. En civilisationshistoria. Gedins Förlag. Smedjebacken 1997.
- Strompdal, K.: Gamalt frå Helgeland. Norsk Folkeminnelag XIX. Oslo (Norsk Folkeminnelag) 1929.
- Svare, B.: Vefsn bygdebok særbind II. Frå gamal tid. Tru og tradisjon. Mosjøen 1973.
- Svare, B.: Vefsn bygdebok bind 1. Vefsnbygdene fram til 1830. Mosjøen 1974.
- Vea, J. Jordbruk og jordbrukere i et fiskerbondesamfunn. Jordbruksvilkår og jordbruksdrift i ytre Vest-Lofoten ca. 1865-1940. NDH-rapport 1984:11. Nordland distriktshøgskole, 1984.
- Vea, J. Nordlendinger søker sør - norske fangstområder. Oppbrudd og omstilling innen Nordlands fiskerinæring, ca. 1890 – 1920. Høgskolen i Bodø. HBO-rapport 3/1998.

Arkivmateriale og aviser

H. E. Lund, Vitenskapsmuseet, NTNU.

Edvard Bulls minnesamling, Historisk institutt, NTNU.

Nordland landbruksselskap div. korrespondanse

Waren Sardne

Stortingsdokumenter og amtmannsberetninger

Amtmannens femårsberetninger for Nordland 1856-1860. Beretninger om Amternes oekonomiske Tilstand. Norges offisielle Statistik, Det Statistiske centralbureau. Christiania.

Amtmannens femårsberetninger for Nordland 1876-1880. Beretninger om Amternes økonomiske Tilstand. Norges offisielle Statistik, Det Statistiske centralbureau. Christiania.

NOU 2007: 14, Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms.

St.prp. nr.32, 1920, Angående innkjøp for det offentlige av aksjer i A/S Nes Trælastbrug Limit.

Informanter

Brennhaug, Arne

Hopen, Arne

Johansen, Arild

Johansen, Arne

Johansen, Petra

Olsen, Thorleif

Westerfjell, Paul

Sluttnoter

[1] Se b.la Ottar Brox: Nord-Norge. Fra allmenning til koloni. Universitetsforlaget 1984.

[2] Berglund 1995:20.

[3] Harrison 1992: 61ff. Eksempelvis kan beretninger om Robin Hood føres hit.

[4] Eksempelvis Fageraas, Knut: Mellom næring og samfunnsoppdrag. Skog- og utmarksforvaltning på statens grunn gjennom 150 år. Namsos. Statskog 2009.

[5] Prins 1991: 134.

[6] Se eksempelvis Kaldal, I., Fritzbøger, B., Johansson E., Snellman, H. (red.). Skogsliv. Kulturella processer i nordiska skogsbygder. Historiska Media, Lund 2000.

[7] Lorås 1989.

[8] Schama 1997:116.

[9] Ibid:118

[10] Harrison 1992:69.

[11] Hodne 1999:19.

[12] Svare 1973:150 f.

[13] Strompdal 1929:126 f. Svare 1973: 170 ff.

[14] Jacobsen 1975: 153 ff.

[15] Bla. 'Gammel-Ivar' (Ivar Ivarsson) som kom fra Guldbrandsdalen til Susendal i 1827, Ingebrigtsen 1961 (1922): 100 ff.

[16] Samen Paul Westerfjell beretter at samer og rydningsmenn laget sine egne lover i Susendalen da konflikter oppstod: "*De lovan som va, dem laga de sjøl*". Intervju med Asbjørn Toft.

[17] 03.02. 1970 skrev lærer Ragnvald Rein fra Susendalen til arkeolog H. E. Lund: "*Det vart sagt at då dei fyrste landnåmsfolka kom til Susendal 1827 og fram gjennom 30-åra var storskogen i Susendal så tett at dei såg ikkje himmelen*". Arkivmateriale etter H. E. Lund, Vitenskapsmuseet, NTNU.

[18] Jacobsen 1975: 76.

[19] Jacobsen 1995: 413.

[20] Lorås 2010:14

[21] 'Waren Sardne' 1ste april 1911

[22] Jacobsen 1995: 369f.

[23] >NOU 2007: 14, Samisk naturbruk og rettssituasjon fra Hedmark til Troms.

[24] Absalon Tarangers utredning om «de Haalogalandske almenningers retslige stilling» fra 1892, Taranger 1892:259.

[25] Heltzen, s. 233.

[26] Svare 1974:160. Dr. philos Bjarne Svare skriver om Bjørnsmarknaden på Dønna: "Dit søkte folk frå dei indre bygdene Vefsn og Rana med det dei kunne avhenda, matvarer som smør og kjøt, trefang, båtar o.s.fr. Øyværingane kom med fisk, dun og fjær, tran og lyse. Så vart det varebyte og sal."

[27] Heltzen, s. 234.

[28] Ibid:235.

[29] Svare 1974:112

[30] Svare 1974:331.

[31] Jacobsen 1975:119 f.

[32] Amtmannen i Nordland skriver for åra 1856-60: "Ligeledes har man søgt at modvirke Skovtyveri deels ved en hyppigere Anvendelse af Tiltale og Straf...". I tillegg ble antall nye

rydningsmenn forsøkt begrenset, s. 7.

[33] Amtmannen i Nordland, beretningene 1876-1880, s. 19.

[34] Fageraas 2009:12 f.

[35] Ibid:18

[36] The North of Europe Land & Mining Co. Ltd.

[37] Jacobsen 1975:351

[38] >Jacobsen 1995: 430, 470.

[39] Jacobsen 1975:346ff.

[40] Jacobsen 1975:348. I 1885 hevdet herredsstyret at dette gjaldt 80 garder, mens 20 bruk hadde nok tømmer hvis hogsten stoppet straks.

[41] Jacobsen 1975:368

[42] Kjos-Hanssen 1983:55.

[43] Chayanov 1966.

[44] Røsoch 1933:27.

[45] Bull 1982:237. Han skriver at omveltningen var så omfattende de første tiåra etter andre verdenskrig at "det kan være rimelig å påstå at et par tusenårs bondetradisjon gikk i oppløsning i denne tiden".

[46] Moe 1976:125. Han skriver at det fantes bygselbruk under staten i Rana ennå i 1960-åra.

[47] Amtmannen i Nordland, beretningene 1876-1880, s. 20.

[48] Hansen 1996:278. Han skriver om husmenn i Tjøtta at de ikke benyttet sjansen med engang når de fikk anledning til å kjøpe bruket, fordi de satt trygt i økonomiske vanskelige tider.

[49] Ett eksempel her er Alfred Marius Nilsen som i sin fortelling om morfaren skriver, s. 5 i Edvard Bulls minnesamling, Norsk Folkemuseum: "*Morfar ville ikke leve som husmann all sin tid. Han ville bli sin egen herre. For å bli det flytta han med huslyden sin og de få husdyra han hadde vekk fra den etter måten sentrale delen av bygda, ikke langt fra ladestedet Mosjøen, og til en av de mest bortgjømte fjellgardene som fans*". Se også Jacobsen 1996:49-50 og 114.

[50] "*Som et eksempel paa den ekstensive drift der nu raader, kan anføres at en av de største gaarde, Fiplingkroken, med en besætning paa 2 heste, 10 kuer og 53 smaafæ, kun har et areal paa 11 dekar under plog.*", St.prp. nr.32, 1920, s. 7.

[51] Jacobsen 1995: 214 f.

[52] Jacobsen 1996:20. Jacobsen gjengir traderte opplysninger fra slutten av 1830-åra der naust skal ha blitt brent som ledd i kampen for å markere rettighetene overfor nye naboer.

[53] Lorås 1994:15. Intervju med Gunvor og Arthur Stornes, som uttaler: "*Den årlige avgifta vart ikkje forhøgd nokon gong, ho var 30 kroner.*" Se også Moe 1976:128, som skriver at for en gård på 12 kyr ble det betalt 12 kroner i bygsel i 1935.

[54] Jacobsen 1995 og 1996.

[55] Jacobsen 1975:81.

[56] Vea 1984:77

[57] Moe 1976:218.

[58] Hattfjelldal kommune hundre år 1862-1962, s. 126.

[59] Det har vært hevdet at allmenningen primært har hatt en reserve- og oppbevaringsfunksjon i nedgangstider. Se b.la Vea, J. Nordlendinger søker sør - norske fangstområder. Oppbrudd og omstilling innen Nordlands fiskerinæring, ca 1890 – 1920. Høgskolen i Bodø. HBO-rapport 3/1998.

[60] Lorås 1994:24. Enkelte brukere kunne tilvirke inntil 3000 sleiver i løpet av vinteren og eksportere til Den Norske Husflidsforening.

[61] St.prp. nr. 32 1920, s. 4.

[62] Lorås 1989

[63] En av bureiserne i Fiplingdal, Arild Johansen, uttalte:
"Det var barskogen de var redd for. Du veit, de tok jo (og stykket ut) bare øverst i liene. Mesteparten av skogen sto jo nedenfor, i fra vegen og til elva. Staten har alltid vært sånn, de har ikke vært slepphendt. Enten var det å godta det, eller la det være. Du veit, det var jo staten som gikk ut, og det var jo de som bestemte."

[64] Lorås 1989: 268.

[65] Om de marginale parsellene beretter Petra Johansen, bureiserkone: "*Det var ingen ting. De var bare noen lortflekker. Og det en skulle gjøre var å sette opp hus og så skulle en arbeide opp 30 mål, og det på fem år i steinura her! Her er jo bare stein! Nei, og ikkje hadde vi no lov å hogge gran eller noen ting*".

[66] Bureiser Arne Hopen søkte om å hogge 30 m³ gran i 1949, men ble nektet av kommunenes herredsskogmester. Brev til Landbruksselskapet dat. 31.1. 1949.

[67] Bureiser Thorleif Olsen opplyser at de ble nektet geitehold på grunn av skader på barskogen, og at de derfor måtte slutte.

[68] Bureiserne Einar Brennhaug, Arild Johansen og Arne Johansen ble alle spurt om å ta ansettelse i statsskogene. Sistnevnte informant opplyser: *"Men de jukset jo i alle fall meg til å skille meg med geitene, og da måtte jeg slutte. Nei, vi ha jo leveveg vi, men når jeg måtte slutte med geitene, da måtte jeg pikadø bort jeg, for å begynne å ha attåtfortjeneste. Ja vesst fanken, næringa gikk jo i tæring da. Ja det gjorde det. De tok no levebrødet fra meg i hvert fall!"*

[69] Utskrift av møteboka for Grane skogråd 1. des. 1946, i brev fra herredsskogmester H. Tømmervik til Nordland landbruksselskap, Bodø, dat. 10. 12. 46.

[70] Brev fra herredsagronom Torbjørn Skoglund til fylkesagronom Sørli, Mosjøen, dat. Trofors den 22.12. 1960.

[71] Randen 2002:108.

[72] Brev fra Hilda Elstad til Nordland landbruksselskap dat. 24.2. 60, Fiplingkroken.